

- dys. ... kand. psykhol. nauk : spec. 19.00.01 «Zagalna psykhologija, istorija psikhologii» / R. V. Kyrychenko ; In-t psikhologii im. G. Kostiuka APN Ukrainy. – K., 2004. – 197 p.
2. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 2003. – 286 с.
Leont'ev A. A. Osnovy psikholingvistiki [Fundamentals of psycholinguistics] / A. A. Leont'ev. – M. : Smysl, 2003. – 286 p.
3. Литвиненко Е. А. Роль индивидуально-психологических особенностей читателя в процессе восприятия литературных текстов / Е. А. Литвиненко // Актуальные вопросы психологии : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. : сб. науч. тр. – Краснодар : [б. и.], 2013. – 196 с.
Litvinenko E. A. Rol' individualno-psikhologicheskikh osobennostei chitatelia v processe vosprijatija literaturnykh tekstov [The role of individual characteristics of the reader in the process of literary texts perception] / E. A. Litvinenko // Aktualnye voprosy psikhologii : materialy V Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. : sb. nauch. tr. – Krasnodar, 2013. – 196 p.
4. Чепелева Н. В. Технологии чтения / Н. В. Чепелева. – К. : Главник, 2004. – 96 с.
Chepeleva N. V. Tekhnologii chitannia [Technologies of the reading] / N. V. Chepeleva. – K. : Glavnyk, 2004. – 96 p.
5. Ширинкина Л. В. Восприятие текста как психологический феномен : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности и история психологии» / Л. В. Ширинкина ; Перм. гос. ун-т. – Пермь, 2004. – 193 с.
Shirinkina L. V. Vosprijatie teksta kak psikhologicheskii fenomen [Text perception as a psychological phenomenon] : dys. ... kand. psykhol. nauk : spec. 19.00.01 «Obshchaja psykhologija, istorija psikhologii» / L. V. Shirinkina ; Perm. gos. un-t. – Perm', 2004. – 193 p.

УДК 159.9:316.6

С. Д. Литвин-Кіндратюк
Received April 26, 2014;
Revised April 30, 2014;
Accepted May 20, 2014.

РИТУАЛЬНА ПОВЕДІНКА В СТРУКТУРІ КОЛЕКТИВНОГО СУБ'ЄКТА: ПСИХОЛОГО-ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Спираючися на герменевтичну парадигму, ритуальну поведінку особистості трактують як регулярну практику, що конструюється в контексті міжгрупової та міжособистісної взаємодії. Запропоновано модель видів соціального констру-

ювання, яка конкретизується на основі психолого-історичних схем життєвого світу спільнот різного масштабу. Показано, що структура первісного колективного суб'єкта утворена конфігурацією феноменів ритуалу, міфу та звичаю в хронотопі сакрального місця події. Екзистенція локальної первісної спільноти спрямована на вертикальний загальноспільнотний діалог із минулими поколіннями та пантеоном богів. Зазначений діалог доповнюється міжгенераційним і горизонтальним гендерним діалогом, який відбувається і в сакральній, і в буденній сфері. Делокалізація міфоритуального процесу та виникнення нових форм культурного діалогу на основі доповнення усного звичаю традицією канонічних і світських текстів, призводить до зміни структури колективного суб'єкта. Нові форми соціального конструювання, насамперед соціально-перформативне, реалізуються в більш масштабних спільнотах на тлі поступального нарощення соціального сегмента довкілля. Це зумовлює трансформацію ритуальної поведінки в бік її індивідуалізації, примноження регулярних ритуалізованих практик у просторі повсякденного життя, зокрема традиційної ритуально-побутової поведінки, а згодом виникнення інших ритуалізацій – гарних манер, модної поведінки та індивідуалізованих стилів самопрезентації особистості.

Ключові слова: ритуальна поведінка, соціальна екзистенція спільноти, колективний суб'єкт, ритуалізація.

Lytvyn-Kindratiuk S. D. Ritual Behavior in the Structure of Collective Subject: Psychological and Historical Analysis. Supported by the hermeneutics paradigm, ritual behavior of personality is examined as regular practice constructed in the context of intergroup and interpersonal interaction. It is proposed a model of social constructing types specified on the basis of psychological and historical schemes of the vital world of communities of different scale. It is shown that the structure of primitive collective subject is formed by configuration of the phenomena of ritual, myth and custom in chronotope of sacral place of event. The existence of local primitive community is directed at vertical common-community dialogue with past generations and pantheon of Gods. The above mentioned dialogue is complemented by intergeneration and horizontal gender dialogue that takes place both in sacral and routine spheres. The delocalization of myth-ritual process and origination of new forms of cultural dialogue on the basis of complementing the verbal custom with the tradition of canonical and society texts result in structure change of the collective subject. New forms of the social constructing, first of all social-performative, are realized in more large-scale communities on a background of forward increase of social segment of environment. It causes transformation of ritual behavior toward its individualization, increase of regular ritualized practices in the scope of everyday life, in particular traditional ritual-domestic behavior, and afterwards origination of other ritualized practices – good manners, fashionable behavior and individualized styles of self-presentations of personality.

Keywords: ritual behavior, social existence of community, collective subject, ritualization.

Литвин-Киндратюк С. Д. Ритуальное поведение в структуре коллективного субъекта: психолого-исторический анализ. Опираюсь на герменевтичес-

кую парадигму, ритуальне поведіння розглядається як регулярна практика, яка конструюється в контексті міжгрупового і міжособистісного взаємодіяння. Пропонується модель видів соціального конструювання, яка конкретизується на основі психолого-історических схем життєвого світу спільнот різного масштабу. Показано, що структура первобитного колективного суб'єкта створена конфігурацією феноменів ритуалу, міфу і традиції в хронотопі сакрального місця події. Екзистенція локальної первинної спільноти направлена на вертикальний діалог всієї спільноти з попередніми поколіннями і пантеоном богів. Зазначений діалог доповнюється міжгенераційним і горизонтальним гендерним діалогом, який має місце в сакральному і будничному сфері. Делокалізація міфоритуального процесу і виникнення нових форм культурного діалогу на основі доповнення усного діалогу традицією канонічних і світських текстів призводить до зміни структури колективного суб'єкта. Нові форми соціального конструювання, перш за все соціально-перформативне, реалізуються в більш масштабних спільнотах на фоні поступального зростання соціального сегмента оточуючого середовища. Це обумовлює трансформацію ритуального поведіння в сторону його індивідуалізації, збільшення регулярних ритуалізованих практик в просторі повсякденного життя, зокрема традиційного ритуально-життєвого поведіння, а потім виникнення інших ритуалізацій – хороших манер, модного поведіння і індивідуалізованих стилів самопрезентації.

Ключові слова: ритуальне поведіння, соціальна екзистенція спільноти, колективний суб'єкт, ритуалізація.

Постановка наукової проблеми та її значення. У нинішньому глобалізованому та водночас локальному суспільстві раніше тривкі традиції, чітко окреслені стратегії поведінки поступаються місцем мінливим стратегіям індивідуального існування, стилям віртуалізації колективного виміру, зокрема міжпоколінних стосунків, що засвідчує зміну екзистенційних параметрів соціальної реальності. Динамізм сучасності зумовлює, на думку Е. Гідденса, просторово-часове дистанціювання, делокалізацію соціальних стосунків, «звільнення» соціальних інститутів, які відбуваються засобами експертного знання та символічно-знакових систем, що позбавляє повсякденність її традиційного (місцевого, локального) змісту й утілює глобалізуючі тенденції високої сучасності [15].

На часі дослідження не лише соціологічного, а й соціально-психологічних аспектів соціальних змін у плінному, мінливому та нестабільному суспільстві ризику [1; 3], їх відображення в індивідуальній та колективній свідомості, соціальній дії, у психологічній регуляції низки форм соціальної поведінки особистості. Локалізована

в місцях-ситуаціях соціальна дія повсякчас реалізується засобами дискурсу в соціальних контактах і оформлюється як система соціальних практик, які залежно від обставин можуть бути усвідомленими чи неусвідомленими [15]. Поширення форм делокалізованої соціальної взаємодії, зміни провідного типу повсякденності, що виявляється в її технологізації та наукоємності, навіть у побуті, призводить не лише до реконфігурації, а й до трансформації соціальних практик на тлі збереження їх рутинного складника.

Якщо в добу модернізації західноєвропейського суспільства на ґрунті прогресистських схем ішлося про відмирання традиційних ритуалів і «розчаклування свідомості» [6], то нині артикулюється, радше, «повернення ритуалів». У вирі мінливо-плинного життя паралельно з динамічністю стратегій поведінки індивідуально своєрідної, «номадичної» особистості простежується розширення сектора стабільної поведінки, яке, зазвичай, недостатньо рефлексується і на рівні здорового глузду, і в науковому аспекті. Ідеться про підспудне нашарування ритуалізованих практик (у побуті, політичній боротьбі, мас-медіа тощо), які зазвичай не артикулюються, мають і ситуативну, і маніпулятивну природу і, здавалося, причетні лише до постмодерності та позбавлені традиційних витоків.

Це зумовлює потребу в науковій «інвентаризації» форм соціальної поведінки – з'ясування змісту та механізмів не лише найбільш затребуваного за нинішніх умов її цілераціонального варіанта за М. Вебером [6], а й менш поцінованого в нинішній соціології та соціальній психології, ортогонального конвенційно-традиційного. Ідеться про основний корпус стабільних форм поведінки – низку «узвичаєних», традиційних, ритуалізованих практик особистості, їх структури й форм репрезентації в соціальній взаємодії, які потрібно не лише інтерпретувати, а й простежити типологію їх змін у традиційному та новочасному суспільстві. Вихідною вважаємо проблему з'ясування соціально-психологічної сутності ритуальної поведінки як похідної від ритуалу в межах первісної спільноти, що передбачає обґрунтування соціально-психологічного підходу на цьому терені, який би засвідчив свою «історичну сприйнятливість». Такий підхід до дослідження ритуалу та ритуальної поведінки може бути, на нашу думку, обґрунтований через методологічний плюралізм – поєднання методологічних настанов соціального конструкціонізму (вимір дискурс-практики) та соціального конструктивізму (вимір ментальність-дискурс) у контексті екзистенційної соціальної психології.

У соціально-психологічних розвідках поняття «ритуал», «ритуальна поведінка» трактують із різних методологічних позицій. Вагомі напрацювання структурно-функціонального підходу в соціології та соціальній антропології [7; 10], а також структурно-антропологічного [9] й семіотичного [13]. Останні черпають свій методологічний ресурс із семіотики та прагматики, неklasичних соціології, соціальної психології, релігієзнавства. У межах структурно-функціонально зорієнтованих підходів поняття «ритуал» осмислюють на основі термінів, які стосуються усталеної соціальної дії та соціальної структури – «набір дій», «моделі поведінки», «послідовність», «заведений порядок», «стереотипність». Пріоритет надається структурним характеристикам, оскільки ритуал – це культурно або соціально стандартизований набір дій, які визначаються традицією. Інша група трактувань розкриває інтерактивну природу ритуалу та його форм. У концепції В. Тернера [13] ритуали й ритуалізації прочитуються як тексти для розкриття соціальної та культурної динаміки суспільства, а також вивчення значущості ритуальних практик щодо культурної символізації й соціальної комунікації. У свою чергу, постнеklasичне розуміння ритуалу, значний вплив на становлення якого здійснила теорія мовленнєвих актів Дж. Остіна [12], фокусується на його перформативності та його дієвості. Власне, положення про перформативність регулярних практик приймаємо в цій розвідці за критерій для аналізу історичних трансформацій ритуалу.

Мета статті – психолого-історичний аналіз трансформацій ритуалу як соціального регулятиву в структурі колективного суб'єкта. З огляду на це, були поставлені такі завдання:

- побудувати герменевтичну модель видів соціального конструювання та визначити максимально пройнятий колективною суб'єктністю його варіант;
- визначити функцію ритуалу в структурі життєдіяльності локальної первісної спільноти як колективного суб'єкта та можливі траєкторії його трансформації за умов фрагментизації цієї структури.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Уважаємо, що осягнути сутність ритуалізованої поведінки новочасної особистості можемо, лише з'ясувавши сутність ритуалу як неповсякденної сакральної практики спільноти на засадах досвіду і розрізнення, і уподібнення, тобто міметичного до-

свіду [4]. Спільноту при цьому трактують як самоорганізований колективний суб'єкт своєї життєдіяльності.

Уважаємо, що теоретична рефлексія концепту «соціальне конструювання» як способу самоорганізації соціального може стати основою герменевтичного моделювання для з'ясування характеру соціальності на ґрунті і регулярності, і нерегулярності, а отже й ритуальності. У цьому зв'язку наведемо відому метафору Г. Зіммеля, де вчений представляє суспільство у вигляді мережевої тканини [8], що тчеться із численних взаємодій, нитки якої щоденно й повсякчасно «прядуться, залишаються, відновлюються, змінюються іншими, переплітаються з іншими» [11, с. 356]. Станемо на шлях ампліфікації цієї метафори. Представимо, що в процесі соціального конструювання реальності тканина повсякденного життя монотонно тчеться конверсаційним переплетенням у різний спосіб локалізованих соціальних практик, досягаючи міцності та цілісності. Проаналізуємо соціальну реальність із соціально-психологічного боку, а саме в аспекті розрізнення способів соціального конструювання, які й утворюють, на нашу думку, цю конфігурацію.

Представимо соціальну реальність топологічно, з урахуванням фактору часу, а саме: з боку самоорганізації соціального простору. Соціальна реальність уключає певну мережу соціальних елементів, тобто утворює соціальний простір підмножин елементів, тому в конкретний проміжок часу вона замкнута. З положень соціального конструкціонізму випливає, що в процесі соціального конструювання єдиної текстури соціального простору найперше важить форма цих елементів, їх регулярність. З огляду на процес конверсації, форми клітинок соціальної реальності можуть різнитися за рівнем тотожності їх схем-сценаріїв (фреймів), повторюваності (регулярності), що утворює різну за щільністю та сталості тканину. За критерієм стабільності тут можуть бути задіяні підмножини елементів таких видів: 1) регулярні форми; 2) варіативні відносно повторювані форми; 3) пластичні форм; 4) мінливі форми. Особливостям текстури соціальної тканини, ураховуючи зауваги Т. Титаренко, припишемо також такі характеристики – контактність, інтерактивність, локальність, що відповідає можливим способам взаємодії формальних елементів соціального простору [14]. Утворювані елементами множини є шарами соціальної реальності, які різняться своєю щільністю. Перші утворюють важку мало змінну щільну соціальну текстуру, взаємодії в межах якої мо-

жуть виявитися як ритми за умови їх регулярності та періодичності. Другий шар – достатньо пружний, третій – еластичний, а четвертий має прозору соціальну текстуру. На основі критеріїв та характеристик виокремимо чотири види соціального конструювання, у межах яких створюються соціальні форми, зокрема регулярні й стабільні – ритуальні та звичаєві, які кореспондують із типом повсякденності, зокрема побутом.

Соціально-міметичне (первісний, архаїчний побут). Конструюється регулярна, стабільна дискурсивна тканина соціального простору з в'язкою текстурою. Володіє надщільним ядром-базою, важка (контактна, щільно локальна, зорієнтована на місце події). Конверсація – міметично-ритуальна, перформативна (примовляння, молитви, гімни, заговори, закляття тощо). Соціальний простір періодично ущільнюється та існує достатньо довго (макроритми часу) з огляду на міжпоколінний дискурс регулятивів. Максимальне ущільнення досягається через періодичне соціально-корпусне злиття членів спільноти в локальному полі міфоритуалу, що викликає тимчасову деіндивідуалізацію. Поза ритуалом практики теж виразно регулярні – ритуалізовані в побуті, праці, дозвіллі, які ще фактично «злиті» в єдиній повсякденності. Ритуалізації слабо диференційовані та поколінно марковані (вік, стать, родинні зв'язки), що вказує на ресурсність та узалежненість-підпорядкування взаємодії [5].

Сконструйоване в такий спосіб разом-буття та співбуття – це максимально потужна локальна спільносвітна соціальність, яка вивіщує макроритми та стан «комунітас» [13]. Вона спирається на соціально-психологічні механізми стереотипізації й типізації (ритуал та ритуалізації).

Соціально-перформативне (традиційний побут). Конструюється тривка щільна упорядкована дискурсивна тканина соціального простору, яка містить більш масштабні множини спільнот. Виявляється в певних варіаціях дискурсивно-практичних форм (інтерактивні, локальні, номадичні), переважно зорієнтована на регулярність. Конверсація – міметично-ритуалізована та канонічно перформативна. Дискурсивна тканина пружна нерівномірно, у деяких точках досягає щільності ритуальної релігійної текстури, в інших – мікродинаміки пластичності побутових форм (за принципом контрасту – сакральне та профанне), що вказує на зниження зв'язності континууму форм регулятивів (ритуальності). У дискурсі актуалізуються тексти типу

паремій, релігійних канонів, повчань, кодексів. Конструювання на засадах владно-підвладної взаємодії для кооперації та обміну (віковій, гендерній) і дозвілля легітимізується в етикетній поведінці в побуті, в урочистих церемоніях та інвертується в карнавалі [2]. Соціально-перформативне конструювання вказує на виразність ритуалізованої форми в соціальній взаємодії, що засвідчує її переважання над ритуалом і незначну толерантність до інновацій.

Соціально-іллокутивне (модерний побут). Конструюється рухлива й еластична дискурсивна тканина на основі інтеракції форм у межах великих підмножин (спільнот). Конверсація – перформативна та іллокутивна. Континуум ритуальних форм декомпактизується (розріджується), перформативність набуває іллокутивної сили, канонічні тексти в дискурсі доповнюються епіграмами, есе, афоризмами. Має місце вивищення манер, витонченого смаку та моральної тактовності в побуті, культура компліменту, що зорієнтовані на дозвілля. Усе це засвідчує збалансованість стереотипізації-інноваційності, типізації-індивідуалізації у формі модних трендів, що є компромісом між старим, традиційним і новим, рідкісним. Розмаїття ритуалізацій поступово згорається на користь нерегулярності, індивідуалізації стратегій поведінки.

Соціально-інформаційне (постмодерний побут). Конструюється легка, прозора, мінлива соціальна тканина на основі дискурсивних форм, яким властива ексклюзивність, грайність (делокалізація, інтеракція засобами інформаційних потоків) комунікативної соціальності. Конверсація забезпечує грайність і перформансну перформативність (симулякри).

Отже, розроблена герменевтична модель видів соціального конструювання як модусів соціальної регулярності засвідчила, що соціальне конструювання – спосіб самоорганізації, соціального, його оформлення, що втілюється в тілесно-соціальних практиках у контексті спільнот різного масштабу та характеру їх локалізації в соціальному просторі. Найбільш рання його форма – соціально-мімітичне конструювання – є втіленням екзистенції локальної спільноти як колективного суб'єкта, у структурі якого провідне місце належить ритуалу й традиції (безпосередній міжпоколінній взаємодії на засадах звичаєвості).

Спробуємо конкретизувати зазначену модель на основі врахування варіативності психолого-історичних схем життєвого світу

спільнот різного масштабу, локалізованих чи делокалізованих. Це дасть змогу пролити світло на ще один важливий компонент у структурі колективного суб'єкта, який виявився непримітним із погляду соціального конструювання. Для цього проаналізуємо екзистенцію соціальної спільноти в межах її спільносвіту. Очевидно, що сферою найближчої досяжності (видимості, чутності, дотичності) для спільноти будь-якого масштабу є її довкілля. Залежно від способу господарювання та особливостей організації життєзабезпечення її членів, спільнота по-різному взаємодіє з довкіллям, ураховуючи його ресурсність. Останнє зумовлює різні конфігурації сегментів довкілля в її спільносвіті. Для архаїчної, первісної спільноти найбільш вагомими сегментами їх досяжності в довкіллі буде екологічний сегмент, згодом, зі зростанням рівня соціальної стратифікації, – поєднання екологічного й соціального сегментів.

Уважаємо, що регулярна конверсація в дискурсі уявлень щодо взаємодії із чинниками довкілля, які на засадах досвіду розрізнення членів спільноти визначаються як найбільш вагомими для відтворення життєздатності, типізуються й сакралізуються, утворюючи міфологічні уявлення та їх системи. Вони закріплюються на основі міметичного уподібнення через поєднання з регулярними практиками на засадах гаптичних технік (ритуали). У такий спосіб міфологічні уявлення утворюють єдине міфоритуальне поле у священному місці події (хронотопі), у якому на засадах безпосередньої присутності його учасників (ініціаторів та ініціантів) здійснюється міжпоколінна сакральна спадкоємність. На нашу думку, лише за умов актуалізації всіх цих складників, а саме: міфоритуального процесу вкупі з традицією, колективний суб'єкт досягає вищого рівня – рівня рефлексії. При цьому міфи є змістом цієї рефлексії, а ритуали її саморегуляцією, саморефлексією.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, побудова герменевтичної моделі видів соціального конструювання дає змогу простежити трансформації та взаємозв'язки групової й індивідуальної суб'єктності на засадах змін характеру дискурсу та регулярних практик. Конкретизація первісного, соціально-міметичного конструювання в психолого-історичному вимірі засвідчує, що колективний суб'єкт вибудовується на основі триєдності ритуалу, міфу та звичаю в просторі сакрального місця події. Екзистенція локальної

первісної спільноти реалізується корпусно, на основі досвіду уподібнення учасників обрядів у міфоритуальному процесі. Вона спрямована на вертикальний діалог спільноти з минулими поколіннями та пантеоном богів, що втілюють сили довкілля, у якому переважає екологічний сегмент. Зазначений діалог доповнюється міжгенераційним та горизонтальним гендерним діалогом, який має місце і в сакральній, і в буденній сфері, насамперед у побуті.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в соціально-психологічному вивченні динаміки ритуалізацій поведінки в новочасному суспільстві. Оскільки ритуали мають причетність до екзистенції первісної спільноти, у всіх інших випадках ідеться про ті чи ті варіанти ритуалізацій поведінки особистості, тобто похідні ритуалу в умовах новочасного суспільства трактуємо як певні семіотичні релікти, проте це зовсім не соціальні рудименти, а лакуни «затіненого й неартикульованого» шару досвіду в структурі соціальних практик. Вони втілюються в різних формах стабільної поведінки й можуть бути прицільно викликані до життя через десегментацію наявного довкілля та конструювання дискурсу.

Література

1. Бауман З. Плинні часи в добу непевності / З. Бауман ; пер. з англ. А. Марчинського. – К. : Критика, 2013. – 176 с.
Bauman Z. Plynni chasy v dobu nepevnosti [Living in an Age of Uncertainty] / Z. Bauman ; per. z angl. A. Marchynskogo. – K. : Krytyka, 2013. – 176 p.
2. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
Bakhtin M. M. Tvorchestvo Fransua Rable i narodnaja kultura srednevekovja i Renessansa [Francois Rabelais's creativity and national culture of the Middle Ages and Renaissance] / M. M. Bakhtin. – M. : Hudoj. lit., 1990. – 543 p.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
Bek U. Obshchestvo riska. Na puti k drugomu modernu [Risk society. On a way to other modernist style] / U. Bek ; per. s nem. V. Sedelnika i N. Fedorovoj. – M. : Progress-Tradizija, 2000. – 384 p.
4. Беньямін В. Вибране / В. Беньямін ; пер. з нім. Ю. Рибачук, Р. Лозинська. – Львів : Літопис, 2002. – 214 с.
Benjamin V. Vybrane [Favourites] / V. Benjamin ; per. z nim. Ju. Rybachuk, N. Losynska. – Lviv : Litopys, 2002. – 214 p.
5. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади : монографія / В. Васютинський. – К. : [б. в.] 2005. – 491 с.

- Vasutynskij V. Interakzijna psykhologija vlady : monografija [Interaktsionny psychology of the power : monograf] / V. Vasjutynskij. – K., 2005. – 491 p.
6. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К. : Основи, 1998. – 534 с.
Veber M. Soziologija. Sagalnoistorychni analisy. Polityka [Sociology. General historical. Policy] / M. Veber. – K. : Osnovy, 1998. – 534 p.
7. Дюркгейм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії / Е. Дюркгейм ; пер. з фр. Г. Філіпчука та З. Борисюк. – К. : Юніверс, 2002. – 424 с.
Durkheim E. Pervisni formy religijnogo gytija. Totemna systema v Avstralii [Primitive forms of religious life. Totemic system in Australia] / E. Durkheim ; per. z fr. G. Filipchuka ta Zoi Borysjuk. – K. : Junivers, 2002. – 424 p.
8. Зіммель Г. Избранные работы / Г. Зиммель. – Киев : Ника-Центр, 2006. – 437 с.
Zimmel G. Izbrannye raboty [Chosen works] / G. Zimmel. – Kiev : Nika-Zentr, 2006. – 437 p.
9. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / К. Леви-Стросс ; пер., вступ. ст. А. В. Островского. – М. : Республика, 1994. – 384 с.
Levi-Stross K. Pervobytnoje mychlenije [Primitive thinking] / K. Levi-Stross ; пер., vstup. st. A. V. Ostrovskogo. – M. : Respublika, 1994. – 384 p.
10. Малиновский Б. Избранное : пер с англ. / Б. Малиновский. – М. : ROSSPEN, 2004. – 959 с.
Malynovskij B. Izbrannoje: Dinamika kultury : [per s angl.] [Favourites. Dynamics of culture] / B. Malynovskij. – M. : ROSSPEN, 2004. – 959 p.
11. Московичи С. Машина, творящая богов : пер. с фр. / С. Московичи. – М. : Центр психологи и психотерапии, 1998. – 560 с.
Moskovichi S. Mashyna, tvorjashchaja bogov : per. s fr. [The car creating gods] / S. Moskovichi. – M. : Zentr psykhologii i psykhoterapii, 1998. – 560 p.
12. Остин Дж. Избранное / Дж. Остин ; пер. с англ. Л. В. Макеева, В. П. Руднева. – М. : Идея-Пресс, 1999. – 332 с.
Ostin J. Izbrannoe [Favourites] / J. Ostin ; per s angl. L. V. Makeevoj, V. P. Rudneva. – M. : Idea-Press, 1999. – 332 p.
13. Тернер В. Символ и ритуал / В. Тернер ; отв. ред. Е. М. Мелетинский. – М. : Наука, 1983. – 277 с.
Terner V. Simvol i ritual [Symbol and ritual] / V. Terner ; отв. red. E. M. Meletinskij. – M. : Nauka, 1983. – 277 p.
14. Титаренко Т. Постмодерні концептуалізації понять «особистість» та «життєвий шлях» / Т. Титаренко // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 83–96.
Tytarenko T. Postmoderni konzeptualisazii ponjat «osobystist» ta «gyttjevyj chljakh» [Postmoderny conceptualization of the concepts «personality» and «course of life»] / T. Tynarenko // Psykhologija i suspilstvo. – 2009. – № 4. – P. 83–96.
15. Giddens A. The consequences of modernity / A. Giddens. – Stanford : Stanford univ. press, 1990. – 186 p.